

ACTUALITATEA PROBLEMELOR DE FILOSOFIA CULTURII ȘI AXIOLOGIE ÎN OPERA LUI TUDOR VIANU

THE TOPICALITY OF THE PROBLEMS OF CULTURE PHILOSOPHY AND AXIOLOGY IN TUDOR VIANU'S CREATION

VIORICA ADEROV,

conferențiar universitar, doctor,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

LILIA SCULEA,

lector superior,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

În articol este abordată necesitatea reevaluării conținutului operelor înaintașilor noștri în raport cu spiritul timpului. Sunt enunțate și elucidate problemele de filosofia culturii și axiologie în opera lui Tudor Vianu. Se insistă în mod special asupra viziunii integratoare și generalizatoare, asupra fenomenului cultural, asupra structurii, conceptului de cultură, ideii de voință culturală, problematica valorilor, sistemului și criteriilor de coordonare a valorilor, caracteristicile valorilor. În concepția sa Vianu pune un accent deosebit pe actul cultural, pe ideea rolului activ al subiectului cultural, în refacerea întregului cultural, resolidarizării valorilor pe suportul unei viziuni umaniste.

Cuvinte-cheie: cultură, valoare, umanism, voință culturală, cunoaștere, tiologie.

The author considers the necessity of reevaluating the content of our predecessors' works as against the present time. The article states and elucidates the problems of the culture of philosophy and axiology in Tudor Vianu's works. Special emphasis is laid on the integrating and generalizing conception, on the cultural phenomenon, the structure, the cultural concept, the idea of cultural will, the values characteristic of these values. In his conception T.Vianu focuses on the cultural act, on the idea of the cultural subject's active role in rebuilding the cultural whole, on joining together the values on the basis of a humanistic conception.

Keywords: culture, value, humanism, cultural willingness, knowledge, typology.

Dificultățile enorme ale pătrunderii timpului nostru istoric, a întregii traiectorii a civilizației moderne, incapacitatea de a formula o explicație cât de cât rezistentă a crizelor succesive ale modernității reclamă necesitatea abordării fenomenului cultural în multidimensionalitatea sa, și din perspective multiple.

Teoreticienii semnaleză decalajul dintre teoriile sociale și fenomenul cultural real. Știința nu a reușit să reconceptualizeze și să reinterpreteze semnificațiile pe care le are cultura în noile condiții istorice. Cadrul simbolic care asigură ordinea, identitatea și valoarea vieții individuale și colective este surpat de ritmurile accelerate ale schimbărilor care afectează instituțiile, credințele, sensibilitatea etc. Există o nevoie vitală de repere pentru a pune ordine în haosul experiențelor contemporane și reface tabloul valoric al culturii noastre. În acest context edificatoare și sugestivă este opera înaintașilor noștri pentru ideile cărora tânăra generație și-a cam pierdut respectul. Mai sunt actuali astăzi Bălcescu, Maiorescu, Eminescu, Stere, Iorga, Blaga, Vianu ș.a.? Reevaluarea conținutului operelor lor în raport cu spiritul timpului ne va face să înțelegem că nu au încetat niciodată să fie contemporanii noștri oferindu-ne opțiuni, repere, strategii de supraviețuire a haosului.

Pe lângă studiile de istorie, critică literară și de artă, de estetică, stilistică sau literatură comparată, care-l vor impune definitiv ca pe unul dintre speciștii cei mai importanți, Tudor Vianu este și cel mai de seamă filosof al culturii. Filosof, raționalist și umanist de o rară generozitate intelectuală în orientarea culturii noastre spre un public nou, interesat de o anume atitudine față de valori vrednică de afirmare.

Abordează fenomenul cultural dintr-o perspectivă generalizatoare și integratoare și asta pentru că simte nevoia de totalitate, anticipând constituirea viziunii interdisciplinare și a noilor paradigme culturale care surprind corelațiile și diversele fațete, rezultatul unor convergențe spirituale ale epocii noastre.

Vianu face parte din acea categorie de oameni de cultură care au aspirat permanent spre sinteză. Sintezele sale în câmpul esteticii, filosofiei culturii, sociologiei, teoriei literaturii și stilisticii, teoriei artei ni-l prezintă ca pe un umanist raționalist însetat de ideea totalității și a totalizării, de articularea într-un tot coerent și unitar a explicațiilor privind omul și existența umană.

Potrivit lui Tudor Vianu, cultura exprimă suma valorilor create de om, mediul în care el dobândește caracteristicile ireductibile. Dar, mai presus de orice, cultura este un patrimoniu al valorilor, un univers axiologic în care omul își dobândește demnitatea sa [7, 17].

Încercând să găsească resortul, modul de realizare și finalitatea celei mai caracteristice manifestări umane, creația de cultură, Vianu definește conceptul de cultură într-o formulă originală enunțând componentele constitutive ale acestui concept. "Vom spune astfel că în conținutul noțiunii de cultură intră, ca un prim element, ideea de voință culturală. Pentru a avea cultură, trebuie să manifestăm un anumit patetism al sufletului, în care putem distinge de îndată două elemente. Un element pur volitiv, o anumită încordare, o anumită energie morală. Nu se poate produce cultură decât în cazul când sufletul este stăpânit de o tensiune lăuntrică. Din acest punct de vedere, ceea ce se opune acestei prime condiții a culturii, este inerția sufletului, indolența intelectuală și morală. Dar pe lângă acest element, pur volitiv, în voința culturală mai există un element, în același timp intelectual și sentimental, care constă dintr-un postulat optimist, din credința că temele culturale ale omenirii nu sunt istovite, că omenirea mai are încă sarcini mari înaintea ei și că sufletul omenesc stăpânește mijloacele de a se apropia de aceste țeluri. Ceea ce se opune, ca un fenomen de patologie culturală, acestui al doilea element constituiv al culturii este, mai întâi automatismul, adică deprinderea de a trăi în cadrele vechi, de a reacționa mecanic la problemele noi ale vieții; apoi este atitudinea pesimistă, care afirmă că omenirea nu posedă nici o țintă demnă de a fi urmărită și că sufletul omenesc este prea slab pentru a realiza țintele pe care fantezia sa i le-ar propune [3, 423].

Voința culturală este ghidată de o valoare culturală și urmărește întruparea valorii într-un bun cultural. Întruparea valorii se realizează prin actul cultural.

Această realizare a valorii este însă, la rândul ei, de două feluri, prin actul cultural subiectiv care presupune aprecierea bunurilor culturale și actul cultural obiectiv, care determină întruparea valorilor într-un material. Nu putem trece cu vederea importanța ideii de voință culturală. În acest context nu putem să nu amintim experiența tristă a regimului totalitar communist care a intrerupt firul continuității istorice în plan cultural, declanșând mecanisme diabolice de substituie a valorilor, de deformare a mentalității publice și individuale, prin care omul a fost deposedat de reperele existențiale și morale și obligat să accepte un mod de gândire și existență prin care era înstrăinat de propria lui natură, punându-se în serviciul unei esențe străine, fictive. Servil regimului, cu o conștiință militant revoluționară, cu o optică deformată asupra realității, receptor pasiv și care acceptă fără ezitare forme de muncă și viață improprii. Consecințele acestei experiențe convertite în latențe menatale și comportamentale constituie principalii factori de blocaj în dezvoltarea societății noastre. Chiar dacă această temă devenită incomodă pentru majoritatea politicianilor societății noastre este abil evitată, necesitatea elaborării politicilor culturale de reconstrucție a mentalității deformate și repunere în circulație a valorilor interzise este resimțită și astăzi foarte acut. Pentru Tudor Vianu voința de cultură este

elementul determinant, acea energie interioară care îl face pe om să se implice în procesul dramatic de transformare a lumii, fără de care devine spectator pasiv al spectacolului vieții. Or, tocmai această voință este țintită de relele istoriei. Astăzi teoreticienii vorbesc de criza omului modern în contextul secularizării, debusolării morale, fără coerență interioară în care se suprapun planurile, ideile și valorile, chiar și cele mai contrastante. De asemenea necesitatea cultivării voinței culturale este dictată de realitățile survenite în plan cultural drept consecință a crizei modernității și care a dat naștere unor patologii culturale precum: subordonarea valorilor spirituale față de cele materiale, exteriorizarea vieții și alienarea omului în universul tehnic, golirea interiorității umane de aspirații și trăiri autentice, masificarea și robotizarea omului, anularea personalității, standardizarea atitudinilor și comportamentelor, disoluția reperelor valorice și a motivațiilor etc. [2, 95]. Pericolul cel mai grav îl constituie, însă, noua ideologie totalitară definită în plan științific “cultură de masă”. Produsă pe cale industrială și distribuită de multimedia, anulează cu desăvârșire spiritual critic, manipulează dorințele, produce o stare de somnambulism cultural la indivizi, ei fiind dirijați într-un mod inconștient în comportamentul și reacțiile lor. De aici necesitatea cultivării voinței culturale care ar stimula creația de valori și gândirea critică pentru ca individul să poată selecta valorile autentice și să le distingă de non-valori. Cultura nu e posibilă fără voință culturală, în lipsa căreia omul este incapabil să participe la formarea personalității sale.

Enunțând componentele conceptului de cultură, T. Vianu insistă asupra necesității definirii culturii în raport cu sfera sa. Pentru aceasta trebuie să distingem între sfera valorilor și aceea a indivizilor concreți la care se poate aplica noțiunea de cultură. În acest sens Vianu vorbește despre o cultură totală și una parțială. “Spunem, de pildă, că cineva are o frumoasă cultură artistică, ceea ce înseamnă că el este un ins capabil de a resimți anumite opere ale artei ca pe niște bunuri estetice, că sufletul său a dobândit înclinația de a prețui, de a recunoaște frumosul artistic pe unde se găsește și de a-l simți ca atare. Spunem că cineva are o cultură economică sau științifică atunci când productivitatea sa interioară s-a dezvoltat numai în legătură cu una din aceste valori. Ceea ce se numește cultură profesională este în termenii propuși ai filosofiei culturii, o cultură parțială. Sensul însă, scopul pe care o filozofie a culturii îl poate recomanda, nu este o cultură parțială, ci este cultura totală, capacitatea de a trăi lumea aceasta sub toate aspectele ei, a o prețui în sensul tuturor valorilor pe care ea în mod virtual le închide” [6, 157].

Reflectând în continuare asupra acestui subiect Vianu ne sugerează necesitatea evitării confuziei care se face uneori între cultura totală a sufletului – ideal înalt și ultim al efortului cultural și ceea ce se numește cultură generală. Prin acest ultim termen înțelegând mai degrabă o decorare a minții cu cunoștințe de tot felul. Cultura generală fiind un bun indiscutabil al omului, nu este în nici un caz întreaga cultură.

Un loc aparte în opera lui Tudor Vianu îl ocupă problematica valorilor. El apreciază că valoarea este obiectul unei dorințe, ținta unei aspirații către utilități practice ale vieții sau satisfacții de ordin estetic etc. Or, există tot atâtea valori câte aspirații vibrează în sufletul omenesc. Vorbește despre valori economice, vitale, juridice, politice, teoretice, estetice, morale și religioase. Pentru fiecare domeniu al culturii există o valoare dominantă: sănătatea, utilul, dreptatea, puterea, adevărul, frumosul, binele, sacrul.

Încercând să definească fiecare dintre aceste valori, ne indică obstacolele care nu-i permit acest lucru. Printre valorile enumerate cu greu află vreo una care să se constituie ca *genus proximus* al tuturor celorlalte. Încercarea a fost făcută însă în decursul istoriei doctrinelor, când s-au făcut mai multe tentative de a ridica una dintre aceste valori la rangul unei clase supraordonate pentru a le defini pe celelalte raportate la aceasta. Descrie exemplul antichității unde valoarea supraordonată era valoarea teoretică: adevărul. Explicându-ne cum valoarea morală era definită în legătură cu valoarea teoretică supraordonată îl citează pe Socrate care dă tonul întregii dezvoltări a problemei etice și care consideră că răul nu este decât ignoranță, iar binele este cunoaștere. Iată cum valoarea morală este făcută dependentă de valoarea teoretică sau intelectuală. Același lucru se întâmplă și cu valoarea

estetică. Face referință la renumitul pasaj din Poetica lui Aristotel unde, comparând poezia cu istoria, filosoful recunoaște că cea dintâi este mai adevărată și, prin urmare, mai prețioasă decât cea din urmă, “căci pe câtă vreme istoria nu înfățișează decât lucrurile așa cum s-au întâmplat, poezia ni le înfățișează așa cum ele ar fi trebuit să se întâmple.

Poezia dezrădăcinează deci, de sub întâmplătorul și accidentalul realității, caracterul ei esențial și necesar, și ceea ce alcătuiește rezultatul poeziei, adică frumosul, nu este decât un adevăr mai profund relativ la natura lucrurilor [6, 59].

Dar s-a încercat uneori a constitui și alte valori ca *genus proximum* al celorlate, de pildă, valoarea morală. Se vorbește frecvent despre frumosul care înobilează. Profunde și instructive sunt reflecțiile lui Tudor Vianu asupra valorii morale. Referindu-se la confruntarea dintre doctrina dogmatică și cea idealistă la intersecția secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea ne vorbește despre subordonarea valorii teoretice celei morale citindu-l pe filosoful german Fihte. Cei care decid să susțină dogmatismul, care în latura sa practică este un fel de glorificare a pasivității, vor decide pentru morala sclavă a pasivității. Susținătorii idealismului care corespunde înclinării active a omului capabil să transforme realitatea universului, vor decide pentru o morală nobilă, activă, vitejească, iar motivul cel mai adânc al opțiunii între aceste două sisteme să coincidă cu noblețea caracterului personal.

Iată, deci, o nouă tentativă de a subordona una din valori, valoarea teoretică, unei alte valori și anume celei morale. În epoca modernă nu se mai fac tentative de a defini valorile în dependență de una din ele ne spune T.Vianu “Înarmați cu o disciplină psihologică ceva mai adâncă, noi nu mai putem crede astăzi că este suficientă cunoașterea răului pentru ca răul să fie înlăturat și sufletul să fie îndreptat pe calea virtuții. Predica morală se pare că nu ameliorează sufletește pe nimeni. Exemplul poate face cu mai mulți sorți de izbândă acest lucru, căci el e un factor sugestiv cu un rol mult mai hotărâtor în orientarea voinței” [6, 162].

Lumea valorilor este o lume originală. Privită ca întreg nu poate fi înțeleasă prin dependență de vreuna din categoriile realității. Lumea valorilor este o lume de sensuri, deosebită cu desăvârșire de lumea obiectelor fizice.

Fiecare valoare are o realitate intrinsecă, ceea ce echivalează cu a spune că valorile sunt ireductibile, neputând fi raportate la o categorie mai largă.

Valoarea economică poate răspunde nevoii de întreținere a vieții; valoarea teoretică nevoii de a organiza și codifica experiența, iar valoarea etică nevoii de a reglementa raporturile armonioase între semenii. Valorile au caracter normativ, ele joacă rolul de reguli ale vieții sociale.

Când una sau mai multe valori sunt însușite, devenind convingeri, ele structurează în mod deosebit conduita individului, se instituie ca un autentic for diriguitor al acțiunilor și al modului de a fi al acestuia. Prin valori se satisface nevoia acută de temei al vieții pe care o resimte fiecare om și care asigură una din dimensiunile fundamentale ale existenței umane – aceea de a oferi un răspuns dezirabil la întrebările perene cu privire la sensul vieții.

Valorile presupun o ierarhie. În raport cu lumea obiectivă, unde lucrurile, procesele se situează pe același plan, pe orizontală, valorile se dispun pe verticală, fiecare situându-se ca superioară sau inferioară în raport cu celelalte. Distanța dintre valorile inferioare și cele superioare nu funcționează decât în sânul aceleiași specii de valori. Nu se poate compara adevărul (ca valoare gnoseologică) cu binele (ca valoare morală), de exemplu.

O altă caracteristică a valorilor o reprezintă polaritatea. Valorile se constituie și funcționează într-un sistem bipolar. Binele apare în raport cu răul, frumosul cu urâtul, adevărul cu falsul, utilul cu inutilul etc. De aceea acceptarea unei valori implică în mod necesar neacceptarea alternativei. Nu poți, de exemplu, să îndemni oamenii în campanii electorale să aleagă între rău mare și rău mic, sau să pretinzi că deții adevărul privitor la o idee, fenomen, persoană, considerând neesențialul drept esențial, întâmplătorul drept necesar, singularul și particularul drept general, probabilul și posibilul drept realitate și invers.

Vianu ne mai vorbește și despre înlănțuirea valorilor. Valorile se mai pot delimita în valori-scop și valori-mijloc. Foarte actuală această delimitare în contextual crizei modernității care se caracterizează și prin inversarea raportului firesc dintre mijloace și scopuri. Valorile instrumentale, mijloace au dobândit supremație în timpul nostru, fapt ce a determinat subordonarea valorilor spirituale față de cele materiale. În accepția lui Tudor Vianu valorile-mijloc ne ajută să dobândim ceva superior cum ar fi: fericirea, libertatea umană. De exemplu valorile economice nu sunt decât mijloace menite a ne face să atingem anumite scopuri ca valori politice, estetice, filosofice. Valoarea economică nu apare ca un scop în sine însuși, decât în acele cazuri în care conștiința recoltează impresia unei deformații, a unei substituții axiologice neîngăduite, a unei cuprinderi inadecvate a valorii respective. Când nu ținem seamă de caracterul perseverativ sau amplificativ al valorilor, când cuprindem valorile economice, politice, juridice, vitalitatea prin acte inadecvate ca valori-scop, și invers pe cele morale, estetice, religioase ca valori mijloc au loc deformări evidente a valorilor respective (hipertrofia valorilor mijloc și atrofia valorilor scop).

Creatorul valorilor este în concepția sa o personalitate de excepție ce are caracteristici specifice. Valorile trebuiesc nu doar gândite ci și trăite.

Oamenii sunt mereu alții, nevoile lor se pot schimba și obiectele care să le satisfacă pot să dispară sau să se ascundă. Rămâne într-acestea ceva permanent, și anume valoarea, ca expresie ideală a unui acord între eu și lume, care poate fi oricând realizat.

În concepția sa, Vianu pune un accent deosebit pe actul cultural, adică pe ideea rolului activ al subiectului cultural. Cultura este, deci procesul activ de creare a valorilor, de întrupare a valorilor în bunuri de civilizație și de valorificare a lor conform trebuințelor umane.

Analiza amplă a crizei culturii epocii moderne îl face pe Vianu să stabilească atât cauzele cât și caracteristicile ei.

Ceea ce s-a numit criza valorilor își are sursa în tendința de autonomizare a valorilor, cu excesele ei inerente. Supremația acordată unor valori a dus la fragmentarea și unilaterizarea existenței umane. Vianu delimitează trei faze în evoluția umanității, în funcție dintre relația dintre valori.

Sincretismul premodern al valorilor, solidaritatea lor existențială în societățile tradiționale;

Autonomia valorilor în epoca modernă, tendința lor de a se constitui în universuri distincte, autonome și de a impune criteriile de apreciere specifice;

Resolidarizarea valorilor ca strategie și direcție de ieșire din criza modernității, prin refacerea unității dintre dimensiunile contrastante ale umanului [2, 99].

Vianu își exprimă încrederea în capacitatea omului de a reface tabloul cultural, de a anula specializarea îngustă și de a reface întregul cultural, de a resolidariza valorile pe suportul unei viziuni umaniste. În acest sens interesantă este încercarea lui T. Vianu de a surprinde unele trăsături definitorii ale profilului cultural românesc. El crede că sfera creației și a vieții intelectuale se afirmă tipul omului de cultură care nu este preocupat numai de o singură specialitate "ci reflectează la destinul global al culturii noastre" [7, 83] se simte responsabil de soarta civilizației românești.

Intelectualul, afirmă el, nu trebuie să fie un "izolat", un om care se limitează ca preocupări numai la zona strictă și închisă a profesiei sale, ci e necesar să se deschidă prin participare spre zonele culturale generale.

Referințe bibliografice

1. GANĂ, G. *Tudor Vianu și lumea culturii*. București: Editura Minerva, 1998.
2. GEORGIU, G. *Filosofia culturii*. București: Editura SNSPA, 1982.
3. GEORGIU, G. *Istoria culturii române moderne*. București: Editura SNSPA, 2000.
4. LUNGU, V. *Opera lui Tudor Vianu*. București: Editura Eminescu, 1999.
5. VAIDA, P. *Opera filosofică a lui Tudor Vianu*. București: Editura Enciclopedică, 2004.
6. VIANU, T. *Studii de filosofie a culturii*. București: Editura Eminescu, 1982.
7. VIANU, T. *Cunoașterea de sine*. București: Editura Fundației PRO, 2000.